

Mutlu, G. (2021). Türkçe-Arapça Dil İlişkilerine Tarihsel ve Güncel Bir Bakış: Mardin Arapçası Atasözleri Örneği, *The Journal of Mesopotamian Studies*, 6 (2), 179-202, DOI: 10.35859/jms.2021.976087

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFO

Article Type/Makale Türü: Research Article/
Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 29.07.2021
Accepted / Makale Kabul Tarihi: 20.08.2021
Doi: 10.35859/jms.2021.976087

TÜRKÇE-ARAPÇA DİL İLİŞKİLERİNE TARİHSEL VE GÜNCEL BİR BAKIŞ: MARDİN ARAPÇASI ATASÖZLERİ ÖRNEĞİ

Gamze MUTLU

Arş Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü. gamze_mutluuu@
hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3235-3567

ÖZ

Anadolu coğrafyası, yüzyıllardır çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bir yandan Anadolu kültürünün bir kolunu oluşturan, öte yandan tarihsel Mezopotamya kültürünü genlerinde taşıyarak devam ettiren Mardin; çeşitli dillerin iç içe geçmişliğine, yani dil katmanlaşmasına sahne olan yapısı ile oldukça dikkat çekici, aynı zamanda konuşulan dillerin birbirleriyle etkileşimini canlı olarak takip edebilme fırsatı sunduğu için de oldukça önemli bir dilbilimsel temas bölgesidir. Mardin Arapçası, Anadolu'da konuşulan diğer Arapça lehçelere, hatta modern Arap lehçelerine göre taşıdığı bazı arkaik dil özellikleri ile Fasih Arapçaya daha yakın olması ve baskın dil Türkçe ile çok yakın ve yoğun ilişkiler içerisinde olması dolayısı ile incelenmeye değerdir. Temelleri oldukça eskiye dayanan Türkçe-Arapça dil ilişkileri, bugün Mardin'de farklı bir boyutta ve seyirde devam etmektedir. Bu çalışmada, kalıplaşmış yapıları ile dilsel kodları ve kültürü muhafaza eden ve dilde var olan arkaik unsurları günümüze taşımada en ideal söz birlikleri olarak gördüğümüz atasözleri ekseninde Türkçe-Arapça dil ilişkilerinin günümüzdeki bu farklı boyutuna ve dildeki -şimdilik bu çalışma için kısmî- yansımalarına dik-

kat çekilecektir. Bu konuda; Türkçe-Arapça atasözleri odaklı yıllardır devam ettiğimiz karşılaştırmalı kaynak taramalarımız, derleme ve gözlemlerimiz neticesinde Türkiye Türkçesi yahut Anadolu ağzıları ile kelimesi kelimesine aynı olan, aynı anlam ve bağlamda da kullanılabilen; ancak Mardin Merkez Arapçası özelinde daha geniş anlam ve bağlamlarda da kullanıldıklarını tespit ettiğimiz üç atasözü incelenerek konunun farklı ve örtük yönlerini ortaya çıkaran bulgular paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arapça, Mardin Merkez Arapçası, Dil İlişkileri, Atasözleri.

A Historical and Current Perspective on Turkish-Arabic Language Relations: An Example of Mardin Arabic Proverbs

Abstract

Anatolian geography has hosted various civilizations for centuries. Today Mardin on the one hand constituting Anatolian culture within the Republic of Turkey, on the other hand continue moving the historical culture of Mesopotamia in the genes. Therefore, it is a very important linguistic contact area as it is very remarkable with its structure, that is the scene of the intertwining of various languages, namely language stratification, and also provides the opportunity to follow the interaction of spoken languages with each other. Mardin Arabic is worth examining because it is closer to Fasih Arabic with some archaic language features compared to other Arabic dialects spoken in Anatolia, even modern Arabic dialects; and because it has very close and intense relations with the dominant language Turkish. Turkish-Arabic language relations whose foundations are very old, continue today in a different dimension and course in Mardin. In this study, attention will be drawn to this different dimension of Turkish-Arabic language relations of present-day and its partial reflections in the language on the axis of proverbs which we see as the most ideal vocabulary unions that preserve the stereotyped structures, linguistic codes and culture and present the archaic elements in the language. In this respect, as a result of our comparative literature review, compilation and observations focused on Turkish-Arabic proverbs for years, three proverbs that the same word for word with Turkey Turkish or Anatolian dialects and can be used in the same meaning and context, but have wider meanings and contexts in Mardin Central Arabic will be examined and the findings revealing the different and implicit aspects of the subject will be shared.

Keywords: Turkish, Arabic, Mardin Central Arabic, Language Relations, Proverbs.

EXTENDED SUMMARY

Turkish-Arabic language relations, whose foundations are very old and deep-rooted, continue in the same geography with the Arabic dialects spoken in Anatolia today, but in a different dimension and within the framework of profound relations. Since linguistic boundaries are not as clear as political boundaries, the Arabic dialects which sprout from three different branches called Syrian Sedentary, Syrian Bedouin and Mesopotamian (Anatolia-qeltu) through Turkey's Eastern Mediterranean coast and the South-eastern Anatolia column from west to east; are in contact with; the dominant language Turkish and its dialects, the local languages and with Syrian and Iraqi Arabic due to their location close to the boundaries.

Among the Anatolian Arabic dialects, the Mardin Arabic is worth examining due to some of its archaic language features closer to Fasih Arabic in comparison to other Arabic dialects spoken in Anatolia and even modern Arabic dialects; and its adjacent and intense relations with the dominant language Turkish. Mardin Arabic is included within the “Mesopotamian Arabic” or, in other words, “Anatolian çeltu dialects” group and is considered as an extension of İraqi Arabic dialects and a part of the great Mesopotamian dialect region because it continues the dialect features of an old inherent type linguistic layer which has been used by the Jewish and Christian communities, lived in İraq until 1950, in terms of linguistics. By standing at the transition point between two other Anatolian Arabic dialect regions, which are the extension of Syrian Arabic dialects area, and being the most archaic, classical and conservative dialect within its group which is an extension of the İraqi Arabic dialects, Mardin Arabic has a central linguistic importance.

In this study we have focused on the limited number of proverbs, which we found to be used in Mardin Arabic and in standard Turkish, which we confirmed were largely used in regional dialects, are in semantic harmony on a common denominator as well as extending towards Fasih Arabic and modern Arabic dialects which constitute the genes of Mardin Arabic with their implicit and hidden features, developing their own unique meanings. On this occasion, it has been tried to attract attention to the language relations between Turkish and Arabic through the written language and regional dialects, which are very limited with the regional dialects in terms of the effect of Mardin Arabic on Turkish, but wider in terms of the effect of Turkish on Mardin Arabic and the role of Mardin Arabic as an “intermediary language” should also be considered.

It has been tried to be exemplified that regions such as Mardin where daily language transitions are experienced intensely and linguistic contacts can be followed live, is nonevaluative from a single perspective, through semantic analysis we practiced within the scope of Turkish-Arabic language relations and in the context of proverbs. When Kurdish and Syriac, which are other local languages spoken and interacted with in the region, were included within, it was revealed that the issue had deeper and intricate aspects that await to be addressed in terms of broader language relations. Therefore, interdisciplinary study stands before us as a scientific necessity for better understanding such regions where language stratification exists, and languages are intertwined.

Due to the intense and deep relationships that have been going on for centuries in Mardin Arabic, which does not have a political, geographical, cultural and literary connection with Arabic dialects and continues its vitality in a verbal way, the effects of Turkish can be clearly observed at phonetic, morphological, lexical and syntactic levels. The linguistic features of Mardin Arabic have been put forward theoretically and although there have been various studies on the effects of Turkish on Mardin Arabic, this issue has not yet been handled and evaluated in a compact and detailed manner. Especially the sentence structure of Mardin Arabic is among the subjects waiting to be studied.

Mardin Arabic, which still keeps many archaic treasures in the memory of the language with proverbs, should be subject to comparative semantic studies in terms of proverbs and vocabulary with Fasih Arabic, modern Arabic dialects -among which İraqi and Syrian Arabic are the most important ones- and with Anatolian Arabic dialects. Apart from this, the proverbs of the Arabic dialects spoken in Anatolia should definitely be studied comparatively in terms of vocabulary.

In this study, as a result of our dictionary scans it has been seen that proverbs used in Mardin Arabic, apart from the standard Turkish proverbs, have quite a lot of common grounds with the regional proverbs used in Anatolia, especially with the Gaziantep region and it has emerged that Mardin Arabic should be the subject of comparative studies with this aspect. This point is important in terms of showing Mardin's strong side and bond with Anatolian culture.

Mardin Arabic stands out by incorporating the linguistic material copied from the languages it interacts with into the language through translation, in other words mostly by making copies of meanings and fulfills the function of providing communication. However, this communication function varies according to geographical, social and psychological determinants. The nature of this can only be demonstrated in detail through various social linguistic studies.

If Mardin Arabic is handled by studies which constitutes interdisciplinary comparative and linguistic perspectives within, it will be evaluated in all its aspects and its nature objectively revealed.

Giriş

Bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde resmî dil Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Hami-Sami ve Hint-Avrupa dil ailelerine mensup olan yerel diller de konuşulmaya devam etmektedir. “Fırat-Dicle havzası” olarak adlandırılan ve Türkiye'nin doğusu ve güneydoğusu, İran'ın kuzeybatısı, Suriye ve Irak'ın kuzeyini kapsayan bölge, Orta Doğu'nun önemli dilbilim bölgelerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Eker, 2008: 93). Bu bölge, üç büyük ve farklı dil ailesine mensup dillerin karşılaşma alanı olup Türkçe değişkeler¹ ile Hint-Avrupa dilleri ailesinin İran ve Hami-Sami dil ailesinin Sami koluna mensup yazılı ve sözlü değişkeler en az bin yıldır bir arada ve etkileşim içerisinde (Eker, 2008: 93). “Türkiye Cumhuriyeti'nin Asya'daki toprakları Anadolu (Rum, Diyar-ı Rum, Küçük Asya vd.) olarak adlandırılmakla birlikte, tarihsel süreçte Anadolu'nun siyasal ve dilbilimsel sınırları bugünkünden farklıdır. Bugünün coğrafi taksimatındaki Doğu ve Güneydoğu; siyasal, kültürel ve coğrafi bakımdan genellikle Anadolu ile yakın temasta, ama Diyar-ı Rum'un dışında, Mezopotamya ve/veya Azerbaycan ve Kafkaslarla yakın ilişkiler içinde olmuştur” (Eker, 2008: 100). Dilbilimsel sınırların siyasal sınırlar kadar keskin olamayacağı malumdur. Bugün Mardin'e, Mardin kültürüne ve dil özelliklerine bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılır. Mardin, bir yandan Anadolu kültürü ile -özellikle çevre iller Gaziantep, Batman, Şanlıurfa ile- yakın temasta iken, diğer yandan sınır komşuları Irak ve Suriye ile de etkileşim içerisinde. Özellikle Suriye'de yaşanan savaş sonrası Mardin'e yapılan yoğun göçlerle Suriye Arapçası ile Mardin Arapçasının karşı karşıya geldiğini burada ayrıca belirtmek gerekir. Bunun dildeki görünümü ise şu an için meçhuldür. Ancak Mardin'de var olan dil katmanlaşmasına bir yenisinin daha eklendiğini söyleyebiliriz.

Burada bir diğer önemli kavram “dilbilim bölgesi” üzerinde de durmak gerekir. “Dilbilim bölgesi (İng. linguistic area, Alm. Sprachbund), ortak genetik kökenden veya mirastan çok, temas sonucu ortaya çıkan yapısal benzerlikleri paylaşan en az üç dilin konuşulduğu coğrafi bölgedir” (Eker, 2008: 92). Bugün Mardin'de halk, kamu daireleri dışında kendi aralarında genellikle kod değiştirimi² ile yerel

1 “Değişke (varyant)” kavramı ile dil, lehçe ve ağız terimlerinin tamamı kast edilmektedir. Bkz. Eker, 2008, s. 92.
2 Kod değiştirme için bkz. Johanson, 2014, s. 29.

dillerden ya Kürtçe yahut Arapça ile iletişim kurmakta ve Türkçe, Arapça ve Kürtçe gün içerisinde değişimli ve dönüşümlü olarak konuşulabilmektedir. Süryaniler ise gündelik hayatta daha çok Arapça ile iletişim kurmakta ve Süryanice, dinsel ritüeller dışında aktif olarak kullanılmamaktadır. Bu hâliyle Mardin, tipik bir dilbilim bölgesidir.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan yerel diller, baskın dil Türkiye Türkçesi karşında çekinik durumdadırlar. Dilbilimde karşı karşıya gelen dillerin birbirlerine etki şekilleri ve dereceleri eskiden beri önemli bir tartışma konusu olagelmıştır. Lars Johanson'a göre çok yönlü ve karmaşık şekilde dallanmış olabilen bu ilişkilerde ilişki bölgesinde yerleşiklik; politik, ekonomik, kültürel ve sayısal üstünlük sosyal açıdan önemli baskınlık faktörleri olsalar da asıl belirleyici olan ilişki yoğunluğu, ilişki süresi ve açık baskınlık durumudur. Tesirin derinliği ise ilişkinin yoğunluğu ve süresi ile uyumlu görülmektedir (2014: 26-27). Bu karşılaşmalar; diller arasında geçişme ve etkileşmelere, dillerden birinde görülen ses, biçim ve dizimle ilgili eğilim ve kimi kuralların ötekine yansımına, aktarılmasına yol açar (Aksan, 2009b, C. 3: 26). Johanson, alıcı dilin verici dille aynı olan hiçbir şeyi almayacağını ve kopyalama sürecinin yaratıcı değişikliklere kadar varabileceğini vurgulayarak "ödüncleme" terimine de karşı çıkar (s. 24, 28-29) ve bunun yerine "kod kopyalama" terimini kullanmayı tercih eder. Buna göre kod kopyalama, ya da kısaca kopyalama; yabancı bir kodun unsurlarının alıcı dilin kodu içerisine kopyalanmasıdır (s. 29). Yine dilbilime göre diller arasındaki ilişkilerde en sık kopyalanan öğeler, sözcüklerdir (Aksan, 2009b, C. 1: 137). Her ne kadar temelde Fasih Arapçanın özelliklerini taşısa da bugün coğrafi, siyasal, kültürel ve yazınsal olarak ondan kopuk olan, sözlü dille hayatini sürdüren ve kendisini çevreleyen dillerin baskısı ve etkisinde olan Mardin Arapçası, özellikle ses bilgisel olarak, daha az düzeylerde olmak üzere biçim bilgisel ve cümle bilgisel olarak pek tabii bu uzun ve yoğun ilişkiler neticesinde değişime uğramıştır. Buna rağmen Türkçenin eklemeli dil yapısı karşısında Arapçanın bükümlü çekim yapısı, zengin söz varlığı haznesi, Kur'an-ı Kerim'le beslendiği için anlam dünyasındaki zenginlik ve Mezopotamya (qəltu) lehçelerinin en arkaik, en klâsik ve en muhafazakâr lehçesi olması kanaatimizce Mardin Arapçasını ayakta tutan en önemli faktörlerdir. 1935, 1945, 1955 ve 1965 nüfus sayımlarına göre Türkçenin ülkede baskın dil olmasından en az etkilenen ve bu nedenle en az tehdit altında olan dilin Arapça olduğu, ancak konuşucu sayısı artmasına rağmen konuşulma oranlarında belirgin artışlar kaydedemediği ortaya konmuştur (Uzun, 2014: 48). Sanıyoruz ki bu da Mardin Arapçasının saydığımız bu özellikleri ile yakından ilgilidir. Türkçenin Mardin Arapçası üzerindeki etkilerine dair Avrupa'da yapılmış bazı çalışmalarda kısmî bir şekilde yer verilmiş olsa da konu etraflıca ve özel olarak ele alınıp değerlendirilmemiştir.³

Bugün Türkiye'de konuşulan diller etnolojik açıdan, çok kısıtlı olarak da lehçebilim açısından ele alınan bir konu olmuştur. Bunlar hakkında bildiklerimiz ise maalesef bireysel ve dar kapsamlı çalışmalara ve bu çalışmalarda ortaya atılan tahminlere dayanmaktadır (Uzun, 2014: 43-44). Konunun önemini Türkiye'de konuşulan Sâmi kökenli diller açısından değerlendirmiş olan Avram Galanti'nin sözlerini burada aktarmak isteriz:

3 Mardin Arapçası hakkında yapılmış geniş ve müstakil bir çalışma için bkz. Grigore, G. (2007). *L'arabe parlé à Mardin -monographie d'un parler arabe «périphérique»-*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti. Bir diğer müstakil çalışma da *Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi Biçimbilgisi ve Sözdizimi Bakımından İncelenmesi* adını taşımasına rağmen daha çok Mardin Yeşilli bölgesinin ağız özelliklerini temsil etmektedir. Bkz. Şayır, M. (2017). *Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi Biçimbilgisi ve Sözdizimi Bakımından İncelenmesi* (Yayımlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

“Avrupa ve Amerikalı bilim adamları Sâmî milletleri hakkında araştırmalarda bulunmuşlardır. Bu araştırmaların sonucu, bilim ve sanatın çeşitli alanlarında, bilhassa da dilbilim açısından çok önemlidir” “Mâdemki adı geçen dilleri konuşmuş ve hâlen konuşan milletler, Osmanlı topraklarında yaşamış ve hâlen yaşamaktadırlar ve mâdemki bilimsel anlamda ileri ülkeler arasına girmeye niyetliyiz, bu dil gurubuyla [orijinal hâli] uğraşmamız hem millî, hem ilmî bir görevdir. Millîdir; çünkü vatanımızdaki Sâmî milletlerini tanımış oluruz. İlmîdir; çünkü Sâmî dillerini bilmekle, adı geçen milletlerin geçmişe ait birikimlerini, kısmen de olsa doğrudan doğruya, yani sürekli yabancı âlimlerin yayınladıklarından ödünç almaksızın, öğrenmiş oluruz” (2004: 104-105).

Batıda oryantalizmle başlayan (Arslan, 2018: 500) Arapça lehçebilim çalışmalarında oldukça ciddi ve yöntem sunan çalışmalar yapılmıştır.⁴ Bu çalışmalar arasında Anadolu’da konuşulan birçok Arapça lehçenin ses bilgisi, biçim bilgisi ve cümle bilgisi özellikleri de oldukça titiz bir şekilde ortaya konmuş ve gün yüzüne çıkarılmıştır. Türkiye’de Arapça lehçebilim alanında yapılan çalışmalarda ise -birkaçını hariç tutarsak- derleme yöntemlerindeki gelişigüzellik, dilbilimsel bakış açısının eksik oluşu, harflerin ses değerlerini ayırt etme ve belirleme konusundaki dikkatsizlik, transkripsiyonlardaki ciddi tutarsızlıklar, eksiklikler ve yöntemsizlik, hatta konuşulan Arapçayı anlayamama ve bu yüzden yanlış anlamlandırma, aşılması gereken önemli sorunlar olarak karşımızda durmaktadır.⁵

Bunun dışında Anadolu’da konuşulan Arapça lehçelerin atasözleri söz varlıkları açısından hem Fasih Arapça ile hem modern Arap lehçeleri -özellikle en çok etkileşim içerisinde oldukları Irak ve Suriye Arapçaları- ile hem kendi aralarında hem baskın dil Türkçe ve ağızları ile hem de bölgedeki diğer yerel diller ile disiplinler arası ve karşılaştırmalı dilbilimsel çalışmalara konu edilmeleri oldukça önemlidir.⁶

Dilin sanatlı yönünü yansıtan bu kalıp sözlerin anlam ve bağlam açısından doğru değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmanın bir amacı da buldukları coğrafya gereği kendilerine özgü özellikler ve anlamlar geliştiren, bu yüzden modern Arap lehçelerinden farklı bir yerde duran ve Anadolu Araplarının “gen haritası” mesabesinde olan (Acat, 2016: 696) Anadolu Arap lehçeleri söz varlığının hafızasını tutan ve buna tanıklık eden atasözleri hakkında yapılacak çalışma ve değerlendirmelerde nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiğine dair ilgililere bir bakış açısı sunmak ve konunun bilimsel anlamdaki önem, değer ve hassasiyetine dikkat çekmektir. Çünkü yapılan bazı çalışmalarda atasözlerinde bağlamın önemi göz ardı edilmiş, yapılan yanlış anlamlandırmalar ve yüzeysel açıklamalarla konu âdeta geçiştirilmiştir.

Bu açıdan Türkçe-Arapça arasındaki dinsel, tarihsel ve kültürel ilişkilerin günümüzdeki daha yoğun ilişkilere ve etkilere bağlı bir devamı niteliğinde olan Mardin Arapçasının dilbilimsel çalışmalara

4 Avrupa’da ve Türkiye’de konu ile ilgili yapılan bu çalışmaların bir kısmını derli toplu veren bir çalışma için bkz. Acat, 2018, s. 29-44.

5 Türkiye’de Arap Dili ve Edebiyatı ile Arap Dili ve Belagati bölümlerinde Arapça lehçebilim dersine ve çalışmalarına yönelik takınılan olumsuz tavırların sebepleri ve bu alanda yapılan çalışmalardaki yöntem sorunları için bkz. Arslan, 2018, s. 496-505.

6 Mardin Arapçası atasözlerini merkeze alarak Fasih Arapça ve modern Arap lehçeleri ile karşılaştıran geniş bir çalışma için bkz. Abdülhadioğlu, 2019b. Yine atasözleri ekseninde Fasih Arapça ile Anadolu’da konuşulan Mhallami ve Siirt Arapçalarını karşılaştırmalı bir şekilde inceleyen çalışmalar için bkz. Acat, 2016, s. 694-704; 2017, s. 245-254. Ayrıca bkz. Acat, Y. (Ed.). (2018). İdil (Âzeh) Süryanileri tarafından kullanılan Arapça atasözleri. *Türkiye’de Konuşulan Arap Dialektleri* içinde (s. 267-296). İstanbul: Akdem Yayınları.

konu edilmesi bu yerel dili tanıma, baskın dil Türkçe ve diğer yerel dillerle olan ilişkilerini anlama ve bu dilin yerini doğru konumlandırma açılarından önem arz etmektedir. Şunu da söyleyebiliriz ki “Dünyada Sâmî dilleriyle her yönden ve en çok ilişki hâlinde olan bir memleket var ise, o da Türkiye’dir” (Avram Galanti, 2004: 105).

1. Türkçe-Arapça Dil İlişkilerine Bir Bakış

Arapların Türkleri, çok az da olsa Cahiliye Çağı’nda tanıdıkları ve Arapçadaki ilk Türkçe alıntılarının bu döneme kadar gittiği (aktaran Akar, 2010: 14) yolunda bilgiler mevcut olsa da Türklerin Arapların ilk temasları, Müslüman Arapların Hz. Ömer devrindeki İslâm fetihleriyle Fars asıllı Sâsânî Devleti’ni yıkarak Türklerin bulunduğu coğrafyaya, yani Ceyhun Nehri’ne ulaşmaları ile olmuştur (bkz. Aytaç, 1994: 12). Ancak asıl ilişkiler, 751 yılında yapılan Talas Savaşı’nda Karahanlı Devleti’nin esasını teşkil eden Türk boylarından Karlukların Çinlilere karşı Müslümanların yanında yer almaları ile başlamış ve Türklerin kademe kademe İslâmiyet’i kabul etmeye başlamaları, devamında Abbasî halifeliğinde askerî ve siyasal konumlarda önemli görevler üstlenmeleri ile hız kazanmıştır (Taşağıl, 2010: 501). Ancak bu ilişkiler, coğrafi sebeplerin etkisiyle Selçuklular devrine kadar İslâmiyet’i Türklerden önce kabul edip benimseyen Farslar kanalıyla gerçekleşmiş (Karaağaç, 2008: XVIII) ve Kur’an dili, yani din dili olmasından ötürü ağırlıklı olarak Arapçanın kaynak dil (verici dil), Farsçanın aracı dil, Türkçeninse hedef dil (alıcı dil) olması yönünde devam etmiştir.⁷

9. yüzyılda Mısır’da kurucusu Ahmed bin Tolun adlı bir Türk olan Tolunoğullarından (868-905) sonra ise hâkim unsurun Türkler olduğu görülür. Türk-Arap kültürel ilişkilerinde Arap ülkelerinin Memlûk ve Osmanlı yönetiminde kaldığı devirler ayrı bir önemi haizdir. Çünkü Memlûk hâkimiyeti ile Türkçe yönetici sınıfın dili olarak önem kazanmış ve Araplara Türkçe öğretmek adına Mısır ve Suriye’de çeşitli gramer ve sözlükler hazırlanmıştır (Aytaç, 1994: 14-15). Bundan dolayı Mısır Arapçasındaki Türkçe kopyalar, Memlûk Devleti (1250-1517) ile Kıpçak tabakası ve Osmanlı Devleti (1517-1857) ile Osmanlı tabakası şeklinde ikiye ayrılarak ele alınır (Fady Gamal Adly Gouny, 2017: 3; bkz. Prochazka, 2009). Arap ülkelerinin Osmanlı yönetiminde kaldığı XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başı, hem tüm Arap dünyasını kapsamaması ve uzun bir dönem olması hem de Türkçenin Arapçayı etkilemesi (Aytaç, 1994: 16) ve Türkçeden Arapçaya ses, özellikle bağımsız biçimbirim olarak sözcük ve bağımlı biçimbirim olarak çeşitli ek kopyaları olmasından dolayı ayrıca önemlidir (Alıntıların⁸ niteliği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Prochazka, 2005, 2009). Bugün her lehçedeki alıntı sayısının Osmanlı hâkimiyetinde kalış süreleri ve yoğunluğu ile doğru orantılı olduğunu söyleyen Stephan Prochazka, Türkçeden Suriye (Bilâdu’ş-Şâm) ve Mısır Arapçalarına geçen yaklaşık 800 ila 1500 civarında; Irak, Libya, Tunus, Cezayir ve Sudan gibi Türk hâkimiyetinde daha kısa kalan Arap ülkelerinde ise 500’den sadece 200’e düşen sayıda ve sadece dolaylı olarak Türk hâkimiyetinde kalan Arap Yarımadası’nda ise 200’den az sayıda Türkçe alıntının olduğunu söyler (2005: 191-192).

7 Arapçanın ortak din dili olarak verici dil konumu, Farsça ve Türkçeninse alıcı dil konumları ve Farsçanın Arapça (başat) ve Türkçe (çekinik) arasında üstlendiği aracı dil rolünde belirleyici olan tarihsel, siyasal, dinsel ve dilbilimsel faktörler ve bunların Türk dilindeki görünüşleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Eker, 2010, s. 197-211. Ayrıca bkz. Akar, 2010, s. 9-16.

8 Çalışmada geçen “alıntı (İng. borrowing)” ve “kopya (İng. copy)” terimleri aynı şeyleri ifade etmektedir. Ancak biz Johanson’un görüşünü benimsediğimiz için daha çok “kopya (copy)” terimini kullanacağız.

Yönetim dili olarak Osmanlı Türkçesini kullanan Osmanlı Devleti, bilim dili olarak Arapçayı kullanmış ve din dili olmasından ötürü Arapçaya ayrı bir önem atfederek medreselerde Arapça eğitimine önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin geniş sınırlarına istinaden birçok ırkı ve dili birbiriyle buluşturan karma yapısı, devleti oluşturan etnik gruplar arasında dinsel, bilimsel, siyasal, sosyal, yazınsal ve kültürel olarak çeşitli etkileşimlerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır (Kuş & Akdağ, 2012: 1568). Bu karşılıklı ilişkide hem Türkçe Arapçadan hem Arapça Türkçeden çeşitli kopyalamalar yapmıştır. Her ikisi de geniş coğrafyalara yayılmış olan Türkçe-Arapça dil ilişkileri; din, sanat, bilim, kültür, yöneten-yönetilen ilişkisi gibi oldukça etkili temellere dayanmaktadır (Karaağaç, 2008: XVIII).

Türkçeden Arapçaya yapılan sözcük kopyalarının yoğunlaştığı alanlara bakılacak olursa bunların Memlûk Kıpçakçası aracılığı ile başta askerî ve idarî terimler olmak üzere, daha sonraki ilişkilerle birlikte çeşitli yiyecek-içecek isimleri, meslek isimleri, günlük konuşma kalıpları, yer isimleri, özel isim, lakap ve unvanlar, araç-gereç isimleri, az sayıda fiil, giyim-kuşamla ilgili kelimeler, akrabalık, maden, hayvan isimleri oldukları görülür (Aytaç, 1994: 142-155; ayrıca bkz. Karaağaç, 2008: XIX). Prochazka, sözcük kopyalarını kavramsal alanlara ayırarak Türkçenin Arapça üzerindeki etkisinin genellikle Osmanlı hâkimiyeti zamanındaki direkt ilişkilerden ibaretmiş gibi görülmesini ve Arapçadaki herhangi bir Türkçe kopyanın Türkçenin standart yazı dilini değil de yerel ağız formlarını yansıtabileceğini düşünen pek az çalışmanın olmasını şaşkıncı bulur. Ses bilimsel açıdan Türkçe yerel ağız özelliği gösteren kopyaların Arapça lehçelerde daha fazla olmalarına rağmen, Standart Arapçada da seyrek olmadıklarına dikkat çekerek konuyu eş zamanlı ve art zamanlı bir biçimde ele alıp inceler (2005: 197-199).

Türkçeden Arapçaya sözcük kopyaları dışında gramerlik kopyalar da yapılmıştır. Türkçenin işlek yapım eklerinden meslek adları türeten +CI, kavram adları türeten +Ilk, sıfat adları türeten +sIz ve +II ekleri, bugün Arapçanın birçok lehçesinde Karaağaç'ın ifadesi ile "gramatikal bir şube yaratacak kadar" (2008: XXI) yoğun kullanılmaktadır. Bundan kaynaklı olarak bu eklerin Arapçadaki görünüşleri hakkında yurt içinde ve yurt dışında sayısız çalışma yapılmıştır. Prochazka'nın +CI eki hakkındaki tespiti ise oldukça orijinaldir. Prochazka (2009), bu ekin Arapça lehçelerde neredeyse tamamen olumsuz bir anlam yüklediğini belirterek alıcı dilde gelişen önemli bir işlevini ön plana çıkarmıştır. Bugün Mardin Arapçasında da bu tarz kullanımı ile dikkat çekmektedir. Bunun dışında Osmanlı Türkçesinden Arapça lehçelere -mecaz içeren- çeşitli kalıp sözlerin de çevrildiğini tespit etmiştir.

Bunların dışında Türkçe-Arapça dil ilişkilerinde konunun bir diğer boyutunu da 19. yüzyılda Tanzimat ile birlikte (1839-1876) yaşanan siyasal, sosyal ve düşünsel gelişmelere bağlı olarak Fransızca kelimelere karşılık Osmanlı Türkçesinde Arapça kökenli kelimelerden yeni kelimeler türetilmesi ve bunlara Arapçada olmayan yeni anlamlar yüklenmesi oluşturmaktadır. Bunlardan bazısı, "geri dönen alıntılar" şeklinde Osmanlı Türkçesinde kazandıkları yeni anlamlarla Arapça yazı dilinde kullanım alanı bulmuştur (Grigore, 2017: 444). Bunlar, genellikle "hürriyet", "cumhuriyet", "milliyet" kelimelerinde olduğu gibi fikir içerikli oldukları için soyut anlamlıdır (Prochazka, 2009).

Son zamanlarda Türkçeden modern Arap lehçelerine çeviri yolu ile giren mecazlı ve mecazsız kalıp sözler üzerinde de orijinal ve değerli çalışmalar ortaya konmuştur.⁹ Bunun dışında Arapça atasözle-

9 Bkz. Akçay, C. (2001). Hannâ Mine'nin romanlarındaki Türkçe kelimeler ve çeviri öğeler. *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 55-70. Yıldız, M. (2006). Türkçe ile Arapça arasındaki karşılıklı

rinde geçen Türkçe kelimelerin izinin sürüldüğü çalışmalar da mevcuttur.¹⁰ Ayrıca konunun Türkçe ve Arapça arasındaki yalancı eşdeğerlikler üzerinden ele alınıp Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen Arap asıllı öğrenciler açısından değerlendirildiği bazı çalışmalar dikkati çekmektedir.¹¹

Prochazka, Türkçeden en çok alıntının bugün Türkiye sınırları içerisinde konuşulmakta olan Arapça lehçelerde bulunduğunu ve ödünçleme sürecinin Güneydoğu Anadolu’da yoğun bir şekilde devam ettiğini ifade ederek konuyu Türkçe-Arapça dil ilişkileri açısından tarihsel ve güncel şekli ile bütünlüklü olarak ele alır (2005: 191, ayrıca bkz. 2009). Prochazka’nın dikkat çektiği bir diğer önemli nokta, Türkçenin kitle iletişim araçları ve eğitim sistemi ile günlük hayattaki yoğun etkisi yanında Türkiye’deki Arap asıllı Türk vatandaşlarının büyük çoğunluğunun iki dilli olmalarından ötürü Türkçe sözcüklerin neredeyse tamamını kendi dillerine katabilme yetenekleridir (2005: 193). Bu yeteneğin ve yaratıcılığın bir örneğini Muna Yüceol Özezen, *Çukurova Arapçasına Türkçeden Geçmiş Fiil Kökleri* adlı çalışmasında Çukurova Arapçasına direkt Türkçeden ya da Türkçe aracılığıyla başka dillerden kopyalanan fiil köklerinin çekim durumunu inceleyerek ortaya koymuştur. Çalışma, Anadolu’da konuşulan diğer Arapça lehçelerin de Türkçeden kopyalanan fiiller karşısındaki çekim durumu hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.¹² Bugün Mardin Arapçasında, özellikle Türkçeden kopyalanan atasözlerinde de bu yaratıcılık bariz bir şekilde izlenebilmektedir. Türkçe atasözleri; Mardin Arapçasında genel kopyalar hâlinde değil, daha çok anlam kopyalaması yapılmış ve dil mantığına uydurulmuş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Düşünülmesi ve göz ardı edilmemesi gereken bir diğer nokta ise Anadolu Arap lehçelerinin Türkçe-Arapça dil ilişkilerindeki “aracı dil” konumlarıdır. Osmanlı dönemindeki direkt ilişkilerle yazılı ya da sözel yoldan (bkz. Prochazka, 2005: 197-199) Arapçaya geçen kopyaları bir kenara bırakırsak, bugün Irak ve Suriye Arapçaları ile etkileşimde olan ve Türkçenin yoğun etkisi altında bulunan Anadolu’daki Arapça lehçeler, Arapça ile Türkçenin karşı karşıya geldiği bir dilbilimsel temas bölgesinde buldukları için Türkçe dil unsurlarını -bu sözcük, ek vs. olabilir- kendi söyleyiş özelliklerine uydurarak sözel yoldan Irak ve Suriye Arapçalarına ulaştırabilmekte, Irak ve Suriye Arapçalarından da kendi Arapçalarına kopyalar yapabilmektedirler. Bu aracı dil konumları, Türkçe ile olan münasebetleri

etkileşim. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6(23), 7-37. Polat, İ. E. (2018). Başka dilde yaşamak: Arap dilinde yaşayan Türkçe kelime ve yapılar. *Dil Araştırmaları*, S. 22, 119-133.

10 Bkz. Mohammad, R. (2015). Bazı Arap lehçelerindeki atasözlerinde geçen Türkçe kelimeler. *Dil Araştırmaları*, S. 17, 199-213.

11 Hassan Abdullah, R. (2020). *Arapça ile Türkçe arasındaki yalancı eşdeğerliklerin anlambilim ve yorumbilim teorilerinden hareketle kelime öğretimine katkısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

12 Anadolu’da konuşulan Arapça lehçelerde Türkçenin izinin takip edildiği diğer çalışmalardan bazılarının künyesi şu şekildedir: Mardin Arapçasına direkt Türkçeden ya da Türkçe aracılığıyla giren bazı isim soylu sözcüklerin geçirdiği değişimlerin incelendiği şu çalışmaya bkz. Tamtamış-Erkınay, H. K. (2019). Baskın ve aracı dil kavramları bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 194-206. Hatay’da iki dilliliğe bağlı olarak meydana gelen dil karışmaları ve Türkçe-Arapça dil ilişkilerinin Hatay’daki görünümü hakkında genel bir fikir edinmek için bkz. Cengiz, K. & Türk, H. (2009). Hatay’da iki dillilik ve iki dillilikten kaynaklanan dil karışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 190-208 ve Şan, F. (2019). Hatay’da dinî-etnik çeşitlilik ve bu çeşitliliğin dile yansımaları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 704-715.

açısından daha geniş, Arapça ile sınır bölgesinde olan ilişkilerine istinaden ise daha az ve kapsam olarak Arapça lehçelerin karşılıklı olarak kendi aralarındaki sınırlı ilişkiye dayanmaktadır. Bu açıdan Anadolu’da konuşulan Arapça lehçeler, günümüzde Türkçe ve Arapça arasında “aracı diller” olarak da değerlendirilmelidirler. Böylesi iç içe geçmiş karışık dil ilişkilerinde doğru tespitlerde bulunabilmek ve isabetli çıkarımlara ulaşabilmekse ancak Prochazka’nın yaptığı gibi (2005), iki dile ait tarihsel ve güncel sözlüklerin iyi bir şekilde kullanılıp ses bilgisel, biçim bilgisel, en önemlisi de anlambilimsel gelişmelerin ve tarihsel ilişkilerin hesaba katılmasıyla mümkün olabilecektir.

Türkoloji sahasında Arapçadan Türkçeye geçen kopyalar ve bunların Türkçeleşme süreçleri üzerinde ses bilgisi, biçim bilgisi, anlam bilgisi gibi dilin çeşitli yönlerini ilgilendiren konularda sayısız art zamanlı ve eş zamanlı çalışmalar yapılmıştır.¹³ Ancak henüz çalışılmayı bekleyen bir o kadar daha çok konu vardır. Türkiye’de Türkçe-Arapça dil ilişkileri konusuna en çok mesai sarf eden Zeki Kaymaz tarafından yapılmış çalışmalar vardır.¹⁴

2. Arapçanın Bir Lehçesi Olarak Mardin Arapçası

Hami-Sami (Afro-Asiatic) dil ailesinin Güney-batı Sami koluna mensup olan ve bugün üç kıtada 400 milyonu aşkın (Acat, 2018: 33) konuşuru bulunan Arapça, İslâmiyet’le birlikte Arabistan Yarımadası dışına yayılmaya başlamıştır. İslâmiyet’ten önce çeşitli kabile lehçeleri temelinde gelişen klâsik Arapça, İslâmiyet’ten sonra yerini Kur’an Arapçasına bırakmıştır. Böylece İslâmiyet’ten önceki bazı kabile lehçeleri İslâm fetihleri ile beraber Arap Yarımadası dışına yayılarak bugünkü Arapça lehçelere temel sağlamışlardır (Alp, 2011: 91).

Bu lehçelerden birisi de Anadolu topraklarında kendisine yaşam alanı bulan, temas hâlinde olduğu dillerin etkisiyle oldukça enteresan örnekler sunan ve kendine özgü geliştirdiği dilsel özelliklerle ko-

13 Mertol Tulum, Musa Duman, Hayati Develi, Yavuz Kartallıoğlu, Fikret Turan, Muhittin Eliaçık, Mustafa Kaçalın, Zuhâl Kültüral, Gülден Sağol Yüksekaya, Recep Toparlı, Feryal Korkmaz, Muna Yüceol Özezen, Hüseyin Yıldız, Hilal Oytun Altun, Suat Ünlü, Yaşar Şimşek konunun tarihsel yahut güncel farklı boyutlarını ilgilendiren çalışmaları ile aklımıza ilk gelen isimlerdir. Diğer bilim dallarından ise şu çalışmaları salık vermekle yetinelim: Ermiş, H. (2014). *Arapça’dan Türkçeleşmiş kelimeler sözlüğü* (2. bs.). İstanbul: Ensar Neşriyat. İşler, E. (1997). *Türkçede anlam kaymasına uğrayan Arapça kelime ve kelime grupları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. Küçüktiryaki, M. (2017). *Türkçedeki Arapça kökenli tenvinli kelimelerin anlam mukayesesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir.

14 Bkz. Kaymaz, Z. (2007). Arapçaya giren Türkçe kelimelerin Arapça kurallarla çokluk şekilleri üzerine. *Turkish Studies*. Kaymaz, Z. (2011). Türkçenin Arapçaya etkileri üzerine bazı tespitler. *Turkish Studies*. Kaymaz, Z. (2016). Suriye Arapçasında yaşayan Türkçe. *Türk Kültürü*. Kaymaz, Z. (2018). Türkçenin başka dillerle olan ilişkisi: Türkçenin Arapçaya verdikleri. *Yeni Türkiye*. Kaymaz, Z. (2016). Cezayir Arapçasındaki Türkçe kelimeler hakkında yapılan çalışmalar üzerine bir değerlendirme ve bu kelimelere bazı eklemeler. *Uluslararası Fethinin 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliği Sempozyumu*. Kaymaz, Z. (2019). Sudan Arapçasındaki Türkçe söz varlığı üzerine. İ. Çetin & B. Gül (Ed.), *Umay Ana’dan Umay Hoca’ya Prof. Dr. Umay Günay Türkes’e Armağan* içinde. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Kaymaz, Z. (2013). Arapçadan Türkçeye geçen bazı edatların anlam ve kullanılış özellikleri. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. Kaymaz, Z. (2016). Kuveyt Arapçasındaki Türkçe unsurlar üzerine. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*. Kaymaz, Z. (2017). Yemen Arapçasındaki Türkçe kelimeler. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*.

nuşılmaya devam edilen Mardin Arapçasıdır. Miladî 5. yüzyılda Bekr, Tağlib, Rabîa, Şeyban gibi birçok Arap kabilesinin Besus Savaşı'ndan sonra hicret ettiği (Abdülhadioğlu, 2019a: 4) el-Cezîre (Yukarı Mezopotamya) bölgesini İslâm tarih ve coğrafyacılara, bu kabilelerin dağıldığı yerleşim yerlerine göre Diyâr-ı Bekr, Diyâr-ı Rabî'a ve Diyâr-ı Mudâr olmak üzere üç kısma ayırmışlardır (Acat, 2017: 246). Farklı bölgelere dağılan bu kabilelerden her birisinin dilde meydana getirdiği etkiler tabii ki birbirinden farklı olmuştur. Bu yüzden Musul'dan Siirt'e, oradan Mardin'e yakın sınırlara kadar uzanan hat boyunca konuşulan lehçelere *el-Mûsulîyye*, *el-Muhallemiyye*, *el-İs'irdiyye*, *el-Âzihiyye* ve *el-Mârdîniyye* şeklinde adlar verilmiştir (Abdülhadioğlu, 2019a: 4).

Bölgede konuşulan lehçeler, bazen Fasih Arapçaya Şam lehçesinden daha yakın görülmüş, bazen de bu lehçenin Musul lehçesi ile yakın olduğunu ve her ikisinin Fasih Arapçaya en yakın lehçelerden olduğunu söyleyenler olmuştur (Abdülhadioğlu, 2019a: 4). Ünlü dilbilimci ve oryantalist Gotthelf Bergstrasser ise Mardin Arapçasını Musul ve Bağdat lehçeleri ile birlikte el-Cezîre ve Irak lehçelerinden saymıştır (Bergstrasser, 2006: 112). Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ın dilsel manzarasını ilk tanımlayan Avrupalı bilim adamı Albert Socin (1844-1899) de *Der arabische Dialekt von Mosul und Mardin* adlı çalışmasında Musul ve Mardin lehçelerinin aynı olduğunu ifade etmiş, ancak Otto Jastrow tarafından haklı sebeplerle eleştirilmiştir (Bkz. 2015: 184).¹⁵

Jastrow, Türkiye'de konuşulan Arapça lehçeleri sistemli bir şekilde tasnif ederek bunları dil özelliklerine göre "Suriye yerleşik Arapçası" (Hatay, Mersin, Adana), "Suriye Bedevi Arapçası" (Urfa) ve "Mezopotamya Arapçası" (qeltu lehçeleri) olarak üç sınıfa ayırmıştır. Konumuzu ilgilendiren Mezopotamya Arapçasını (qeltu lehçelerini) ise kendi aralarında "Mardin grubu", "Siirt grubu", "Diyarbakır grubu" ve "Kozluk-Sason-Muş grubu" olmak üzere dörde ayırmıştır (2006a: 154-155). Suriye yerleşik Arapçası ve Suriye Bedevi Arapçasından farklı olarak Mezopotamya grubunda hem yerleşik kültür lehçelerinin hem de Bedevî kültür lehçelerinin bir arada görüldüğünü ifade ederek bu lehçelerin büyük Mezopotamya lehçe bölgesinin bir parçası, yani Irak Arap lehçelerinin bir uzantısı olarak düşünüleceklerini söylemiştir (p. 157). Jastrow'un Türkiye'deki Arapça lehçeleri incelemeye yönelmesinde ve tasnifini şekillendirmesinde Haim Blanc'ın *Communal Dialects in Baghdad*¹⁶ adlı çalışmasındaki tespitleri etkili olmuştur. Blanc, bu çalışmasını 1950'ye kadar Bağdat'ta yaşamış olan en önemli üç dinsel topluluk (Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar) üzerine temellendirmiş ve üç topluluğun aynı şehirde yaşamalarına rağmen aralarında köklü lehçe farklılıkları olduğuna dikkat çekerek klâsik Arapçadaki "qultu", yani "dedim" çekimine göre Yahudilerle Hristiyanların lehçelerini "qeltu", Müslümanlarınkini ise "gilit" lehçesi olarak adlandırmıştır (p. 157). Blanc, buna göre eski Arapçaya özgü olan bu /q/ sesini koruyan Yahudi ve Hristiyan Bağdatlıların Arapçasını yerleşik tipli, /g/ sesine dönüştüren Müslüman Bağdatlıların Arapçasını ise Bedevî tipli olarak nitelendirmiştir. Blanc'ın tarihsel ve lehçe bilimsel bulguları, Yahudi ve Hristiyan lehçelerinin Abbasi halifesi zamanındaki yerleşik nüfus tarafından konuşulan eski Mezopotamya Arapçası tipini sürdürdüklerini göstermiştir. Müslüman

15 Mardin ve Irak Arapçası arasındaki ses bilgisel ve biçim bilgisel farklar için bkz. Jastrow, 2015, pp. 184-186. Irak Arapçası için ayrıca bkz. Jastrow, O. (2006). Iraq. *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics* içinde (pp. 414-424). Leiden: Brill.

16 Blanc, H. (1964). *Communal dialects in Baghdad*. Harvard Middle Eastern Monographs X. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Bağdatlılarsa Bedevîlerin ülkeyi kademeli olarak işgal ettikleri daha geç bir tarihte, yani Osmanlı İmparatorluğu zamanında şehre girmişlerdir. Blanc, dilsel sınırların siyasal sınırlarda durmadığına işaret ederek daha eski bir dilbilimsel katman olan “qəltu” lehçelerinin bugün Türkiye’de Mardin ve Siirt’te konuşulmaya devam edildiğini söylemek istemiştir (pp. 157-158). Kısacası Türkiye’de konuşulan diğer bütün Arapça lehçelerin aksine “Anadolu qəltu lehçeleri” olarak da adlandırılan lehçeler, öncelikli olarak Mezopotamya Arapçası ile bağlantılı, fakat bir yandan da Mezopotamya-Doğu Akdeniz kıyı lehçe dairesinde bir geçiş noktası oluşturmaktadırlar (Jastrow, 2015: 178).

Mardin Arapçası bugün diğer Arap lehçelerinde olmayan birçok arkaik unsurunu bünyesinde barındırmakla Fasih Arapçaya yakın durmakta ve aynı kavram alanına giren, ancak aralarında ince ayrımlar bulunan birçok kelimeyi bünyesinde yaşatmaktadır.¹⁷ Jastrow da Türkiye’de konuşulan tüm Mezopotamya (qəltu) lehçelerini en arkaik (2006a: 160), içlerinde Mardin Arapçasını ise Türkiye’deki “qəltu” lehçelerinin en klâsik (pp. 158-159) ve en muhafazakârı (2015: 179) olarak tanımlamakta; karşılaştırmalı çalışmalar yapmak, diğer lehçelerde görülen gelişmeleri açıklayabilmek ve karakteristik özelliklerini izleyebilmek için iyi bir başlangıç noktası olarak görmektedir (2006a: 159; 2015: 179).¹⁸

Peki Mardin Arapçasını önemli kılan özellikler nelerdir? Bunun için öncelikle bu gruba verilen ada, yani “qəltu (dedim)” çekimine bakmak gerekir. Bu kelime, Eski Arapçada “qultu” şeklindedir. Bugün Eski Arapçadaki /i/ ve /u/ sesleri, Mardin Arapçasında neredeyse hep /ı/ ile telaffuz edilmektedir (Jastrow, 2006b: 89). Mardin’de Eski Arapçaya özgü yumuşak damak ünsüzü /q/ sesi¹⁹ ve geniş zaman ve belirli geçmiş zaman 1. tekil şahıs çekimindeki /u/ ünlüsü korunurken, bugün /q/ sesi çoğu lehçede ya hemzeli ya da /g/li olarak telaffuz edilmekte, /u/ sesi ise modern lehçelerin neredeyse tamamında kaybolmuş gözükmemektedir: Dimaşk Arapçası ’ə(ə)t,²⁰ Kahire Arapçası ’ult, Müslüman Bağdat, gilit, Mardin Arapçası qəltu şekillerinde görüldüğü gibi (Jastrow, 2006a: 160-161). Bunun dışında bir diğer özellik, qəltu lehçeleri arasında Âzex ve Kozluk-Sason-Muş grubunda ıslıklı ünsüzlere, Siirt grubunda diş-dudak ünsüzlerine, Diyarbakır grubunda ise diş ünsüzlerine dönüşen seslerin Mardin grubunda diş arası sesler olarak aslı telaffuzlarını korumalarıdır. Mardin Arapçası için ayırıcı olan bir diğer ses özelliği de Orta Çağ Arap gramercilerinin tanımladığı ve bugün yalnızca qəltu lehçelerinde yaşayan imale, yani Eski Arapçadaki uzun /ā/ sesinin hece başında veya hece sonunda bulunan uzun ya da kısa bir /i/ ünlüsü ile tetiklenmesi neticesinde uzun ve kapalı bir /ē/ sesine dönüşmesi hadisesidir (Eski Arapça “dakākīn”, Mardin Arapçası “dakēkīn”,²¹ Eski Arapça “kilāb”, Mardin Arapçası “klēb” gibi (Jastrow, 2006a: 161-162).

17 Bunlarla ilgili fikir vermesi açısından bkz. Abdülhadioğlu, 2019a, s. 6-10.

18 Mardin Arapçasını diğer qəltu lehçelerinden ayıran dilsel özellikler ve Mardin Arapçasının Mezopotamya-Doğu Akdeniz lehçe bölgesindeki konumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Jastrow, 2015, pp. 177-189.

19 Eski Arapçadan tek farkı titreşimsiz olarak sesletilmesidir. Bkz. Jastrow, 2006a, p. 160.

20 Parantez içerisindeki ses, varla yok arasında sesletilir, düşmeye meyillidir. Bu yüzden bu şekilde gösterilmiştir.

21 Örnek, Jastrow 2006a’da qəltu lehçeleri için “dakēkīn” olarak verilmiştir. Ancak Mardin’de “dakēkīn” şeklinde ə (=i) sesi ile telaffuz edilir. Bkz. s. 162.

3. Türkçe Atasözü ve Arapça Mesel

Atasözleri; toplumların düşünce dünyalarını, hayat felsefelerini, olay ve durumlara bakış açılarını, kısacası toplumun yoğrulduğu kültürü yansıtan en önemli dil malzemeleridir. Aksoy'a göre atasözleri, "Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir" (1988, C. 1: 37). Aynı zamanda atasözleri, "sosyal ve kültürel düsturlar" (Çobanoğlu, 2004: 2), "kültürel kodların şifreleri", "sosyal ve kültürel bir ferman" (Çobanoğlu, 2004: 7), "tarafsız bir hakem" ve "kolektif akıl" (Çobanoğlu, 2004: 9) olarak da tanımlanmışlardır.

Türk dilinin ilk sözlüğü ve antolojisi olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te atasözleri, Arapça "mesel", Türkçe "sav" sözcükleri ile, İslâmî dönem Türk edebiyatı ile birlikte ise "mesel (çoğulu emsâl)" ve "darb-ı mesel (çoğulu durûb-i emsâl)" yani; mesel getirmek, duruma uyan yaygın bir söz ya da bir atasözü söylemek şeklinde karşılanmışlardır (Aksoy, 1988, C. 1: 14; Yazıcı, 2003: 25). 19. yüzyıldan sonra ise ağırlığını hissettiren sadeleşme istekleri ve devamında Türk Dil Devrimi ile atasözü, atalar-sözü ve atasözleri kavramları yaygınlaşıp yerleşmeye başlamıştır.

Arapçada atasözü için kullanılan mesel ise "benzemek, benzeri olmak" anlamlarındaki "müsûl" kökünden türemiş bir sıfat olup "benzeyen" demektir. Misl ve mesîl de aynı anlamlarda kullanılmaktadır (Durmuş, 2004: 293). Etimolojisi konusunda muhtelif görüşler olsa da adından anlaşılacağı üzere meselin temelini benzerlik ilgisi, yani teşbih oluşturmaktadır. İnci Koçak, Sâmîler ve özellikle Arapların mecaz ve teşbih eğilimlerinden ötürü "karşılaştırma ve örnek (olma)" anlamlarındaki mesel kelimesini kullanmış olabileceklerini söyler (1991: 172). Her meselin ilk önce hakkında söylendiği aslı bir hâli, yani mevridi; sonra da buna benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci bir hâli, yani madribi vardır. Buna istinaden mesel, "madribi mevridine benzeyen yaygın özdeyiş" olarak da tarif edilmiştir (Durmuş, 2004: 293). Arap dilcilerinden Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (ö. 224/838) göre meseller, "Arapların Cahiliye ve İslâmî dönemlerdeki hikmetleridir" (Yazıcı, 2003: 23). el-Meydânî'den naklen İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845), mesellerde diğer sözlerde bulunmayan ve belagatin son merhalesi sayılan dört unsurun; îcâz-ı lafz (sözün veciz olması), isâbet-i ma'nâ (mana doğruluğu), hüsn-i teşbîh (benzetme güzelliği) ve cevdet-i kinâyenin (kinaye güzelliği) bulunduğunu ifade etmiştir (Yazıcı, 2003: 40-41). Bunların dışında mesellerde istiare, seci, tıbak, cinas, mukabele, izdivaç gibi yazınsal sanatlar da kullanılabilir (Bkz. Durmuş, 2004: 296; Yazıcı, 2003: 40-42).²²

Atasözleri her ne kadar yazılı olarak kayıt altına alınmış olsalar da sözlü kültür ortamı içerisindeki çeşitli formları ve konuşma durumlarındaki kullanımları ile daha bir önemlidirler (Çobanoğlu, 2004, 8). Dilbilimde 1960'lardan sonra oldukça önem kazanan bağlam (context)²³ konusu, atasözleri gibi mecazlarla dolu ve teville açık sözlü kültür ürünleri için bir kat daha önemlidir. Özkul Çobanoğlu'nun ifade ettiği gibi "Metnin, icra edildiği sosyo-kültürel bağlamda gerçek anlamını kazanması olgusu

22 Arapçada mesel olarak kabul edilen ya da edilmeyen kalıp sözler, mesellerin yapılarına göre çeşitleri, öne çıkan şekil ve içerik özellikleri, çıkış (mevrid) yerlerine göre çeşitleri, dilbilimsel ve yazınsal özellikleri, toplanmaya başlamaları (tedvinleri) ve geçirdikleri aşamalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Durmuş, 2004, s. 293-297. Yazıcı, 2003, s. 23-44.

23 Bağlam (context), bir göstergenin birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bütüne denir. Bkz. Aksan, 2009a, s. 75.

herhangi bir sözlü kültür veya edebiyat ürünün gerçek doğasını ve anlamını/larını tespit etmede temel başlangıç noktası olmak durumundadır” (2004: 8). Bugün Mardin Arapçasında sadece sözlü kültürle günümüze ulaşan atasözlerini de kullanıldıkları sosyo-kültürel bağlamlar içerisinde dikkatle değerlendirmek zorundayız. Lauri Honko’nun (1985: 39) dediği gibi:

“Bir folklor metni, bu bir atasözü olsun, tamı tamına aynı metin olarak her şeyiyle aynı olarak yeniden üretilebilir ve kullanılabilir, bu atasözü insanın zihninde iken anlam olarak aktif değildir ve boş veya açık bir haldedir. Ancak insanların bir arada varlığı ve karşılıklı ilişkileri, meydana gelen olaylar, gelecek ile ilgili ümitler ve korkular ile olup biten olayla ilgili beklentilerle açıklamalar ve bunlara gösterilen reaksiyonların yarattığı bir kuvvet sahasında anlamlar devamlı olarak doğarlar ve metne yüklenirler” (aktaran Çobanoğlu, 2004: 8).

Yoğun dilbilimsel temasların olduğu Mardin’de yüzyıllardır süren komşuluk ilişkisi ve kültür akıbalığına²⁴ bağlı olarak (Aksan, 2009b, C. 3: 39) ses, biçim ve sözcük kopyaları yanında atasözlerinin de anlamsal olarak çeviri yolu ile kolaylıkla kopyalanabildiği görülmektedir. Kimin kimi etkilediği açık olmayan ve evrensel kültüre mal olmuş birçok atasözü de vardır (Durmuş, 2004: 294). Bunların bir kısmı, doğa ve insanla ilgili ortak gözlemlerin, aynı düşünüş ve değerlendirmelerin ürünü olabileceği gibi bir kısmı da rastlantısal ya da tarihsel ilişkilerin ürünüdür” (Eker, 2010: 199).

Aksan’ın ifade ettiği gibi “Kesin yargıları, basit olayları anlatan tümcelerinin bir dilden bir başka dile ya da dillere çevrilmesi, anlamın tıpatıp bir başka dile aktarılması güç değildir. Ancak kalıplaşmış sözlerin, deyimlerin, sanat yapıtlarının, özellikle şiirlerin çevrilmesi güç, kimi zaman da olanaksızdır” (2009b, C. 1: 74). Mardin Arapçasına çeviri yolu ile kopyalanan atasözleri²⁵ kendilerini hemen ele verirken, Türkçe ile anlamca ortak olmayan ve Mardin Arapçasına özgü olan atasözlerini çevirmek oldukça güç ve anlamsız bir söz yığını meydana getirmektedir. Bu tarz atasözlerinde ise “dillerin ayrı dünya görüşlerini ve değişik kültürleri yansıtmaları, özellikle her dilde anlatım yolunun, gerçeği anlatma biçiminin farklılığı” (Aksan, 2009b, C. 1: 74) çeviri esnasında karşımıza bir sorun olarak çıkmaktadır. Böyle bir durumda bu tarz yapıları başka bir dile aktarmak için en ideali o dilde buna yakın bir deyim bulmak, mümkün değilse de başka sözcüklerle aynı anlamı vermek yahut açıklama veya tanımlama yoluna gitmektir (Aksan, 2009b, C. 1: 76).

Burada ise, Mardin Arapçasında ve standart Türkçede, daha çok da bölge ağızlarında kullanıldıklarını tespit ettiğimiz sınırlı sayıdaki eş dizimli bazı atasözlerinin anlamsal olarak ortak bir paydada birleşmeleri yanında, örtük ve gizli olan taraflarıyla Mardin Arapçasının genlerini oluşturan Fasih Arapçaya ve modern Arap lehçelerine kadar uzandıkları, bir yandan da kendilerine özgü anlamlar geliştirdikleri üzerinde durulacaktır. Bu vesile ile Türkçe-Arapça arasında yazı dili ve yerel ağızlar

24 Johanson, uzun ve yoğun ilişkiler sonucunda meydana gelen dilsel yakınlaşmaları “symbiosis”, yani “ortak yaşamsal” olarak adlandırır. Bkz. Johanson, 1998, p. 325.

25 09-14 Mayıs 2018 tarihlerinde Mardin’de düzenlenen *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*’nde tarafımızdan Türkçeden birebir çeviri yolu ile kopya edilen atasözleri ve kelime olarak farklı, ancak mana olarak Türkçe ile aynı olan ve aynı mesajı veren atasözleri üzerine “*Türkiye Türkçesi ile Mardin Merkez Arapçasında Aynı Mesajı Veren Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*” adlı bir bildiri sunulmuştu. Ancak konunun görünenden daha önemli, detaylı ve dikkatle değerlendirilmeye muhtaç tarafları olduğu için henüz yayımlanmamıştır.

üzerinden devam eden ve Mardin Arapçasının Türkçeye etkisi açısından bölge ağızları ile çok sınırlı kapsamda olan, ancak Türkçenin Mardin Arapçasına etkisi açısından daha geniş olan dil ilişkilerine ve yukarıda bahsettiğimiz Mardin Arapçasının “aracı dil” rolünün düşünülmesi gerektiğine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Netice olarak Buran & Çak’ın bahsettiği gibi “Anadolu’da farklı etnik gruplar kimi zaman iç içe yaşamış, özellikle din ve kültür bakımından yakın olanlar arasında kız alışverişleri ve akrabalık bağları oluşmuş; karşılıklı din değiştirmeler ittifaklar, çıkar çatışmaları ya da menfaat ortaklıkları ortaya çıkmış; toplu ilticalar, göçler ve karışıp kaynaşmalar meydana gelmiştir” (2019: 39). Aşağıda Türkçe-Arapça atasözleri ışığında bu kaynaşmaların dile yansıyan yönüne dikkat çekilecektir.

Çalışmada Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri

Mardin Arapçasında bulunan seslerin Latin harflerine aktarımında büyük ölçüde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde uygulanan transkripsiyon sistemi esas alınmıştır. Mardin Arapçasına özgü olan yahut etkileşimde olduğu dillerden ses kopyaları sonucu dile yerleşen sesleri yansıtabilmek için farklı işaretler kullanılmıştır. Ünlülerde imale sebebiyle uzun sesletilen /e/ sesi için /ē/, /i/ sesi için /ə/, uzun /o/ sesi içinse /ō/ kullanılmıştır. Ünsüzlerde ise çift-dudak /w/ sesinden farklı olarak diş-dudak /v/ sesi için /v/, /ç/ sesi için /č/, /j/ sesi için /ž/, kalın /r/ sesi için /r̄/, kalın /l/ sesi içinse /l̄/ kullanılmıştır.²⁶ Arapça lehçebilim çalışmalarında /q/ sesinin iki farklı sesletiminden daha az baskılı /q̄/ için /q̄/, eski ve vurgulu /q̄/ için /q/ tercih edilmiştir. Bir de /ay/ ve /aw/ diftongları, sayılı birkaç örnekte tek sesliye dönüşmek dışında Mardin Arapçası için tipiktirler. Bunlar modern Arap lehçelerinde ya /ē/ ya da /ō/ sesine dönüşerek tekleşmişlerdir.

Ünlüler

Uzun	Kısa ²⁷
آ، ا، إ، ع	ا : a
إ : ī	
أ : ū	

Ünsüzler

ء : ’	ض : ḍ
ب : b	ط : ṭ
ت : t	ظ : ṣ
ث : ṯ	ع : ‘
ج : ğ	غ : ğ
ح : ḥ	ف : f
خ : ḫ	ق : q
د : d	ك : k
ذ : ḏ	ل : l
ر : r	م : m
ز : z	ن : n
س : s	ه : h
ش : š	و : w
ص : ṣ	ي : y

26 Anadolu Arap lehçelerindeki yeni ünsüzler ve bunların ortaya çıkışını tetikleyen sebepler için bkz. Jastrow, O. (2011). Turkish and Kurdish influences in the Arabic dialects of Anatolia. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21(1), 83-94. Ayrıca bkz. Jastrow, 2006b, pp. 88-89.

27 Anadolu Arap lehçelerinde kısa ünlülerin durumu ve kısa /i/ ve /u/ seslerinin bulunmamasının sebepleri için bkz. Jastrow, 2006b, p. 89.

4. Dil İlişkilerini Atasözleri Üzerinden Okuma Denemesi: Anlambilimsel Bir İnceleme

4. 1. (الْعَيْنُ لَهَا حَقٌّ)

Transkripsiyonu: əl-‘ayn ləha haqq.

Bu atasözü, Mardin Merkez Arapçasında²⁸ kullanıldığı bağlamlar açısından iki kaynağa dayanmaktadır:

a. Arapça yolu ile hadis kaynaklı:²⁹ Hadislerde (الْعَيْنُ حَقٌّ), yani “Nazar (göz değmesi), gerçektir.”³⁰ manasına gelen bu cümle, bugün M.M.A’da (الْعَيْنُ لَهَا حَقٌّ) şeklinde nazarın gerçek olduğunu ve kişiye etki edebileceğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Türkçede de nazar ile ilgili atasözleri, bölge ağzlarındaki atasözlerini de kapsayan Nurettin Albayrak’ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı kitabında mevcuttur. Daha çok standart Türkçedeki atasözlerini kapsayan Ömer Âsım Aksoy’un *Atasözleri Sözlüğü-I* ve Türk Dil Kurumu’nun online *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’nde nazarla ilgili atasözlerine tesadüf edilmemiştir. Albayrak’ta nazarla ilgili şu atasözleri kayıtlıdır: “Elin gözü dağları devirir.” (Albayrak: 7293, ayrıca bkz. Albayrak: 7294, 7295, 7296, 7047, 8982),³¹ “Nazar deveyi kazana, insanı mezara sokar.” (Albayrak: 14260), “Nazar insanı mezara, hayvanı kazana götürür (sokar).” (Albayrak: 14261), “Nazar, taş çatlatır.” (Albayrak: 14262).

b. Türkçe yolu ile kopya kaynaklı: Türkçede kullanılan “Gören gözün hakkı vardır.” (Aksoy I: 1291; TDK; Albayrak: 8916) atasözü, M.M.A’na kopyalanarak “yiyecek ve içecek gibi şeyleri gözü ile gören kişinin canı o şeyden çekeceği için kendisine de tattırmak gerekir” şeklinde Türkçe ile aynı anlam ve bağlamlarda kullanılmaktadır.

Sonuç olarak bu atasözü, kullanıldığı bağlamlar açısından değerlendirildiğinde iki farklı anlama tekabül ettiği ortaya çıkmaktadır. İlk anlam, zaten dilin kendi hafızasında mevcuttur. Ancak Türkçeden yapılan “anlam kopyalaması” ile bu kalıp söz, iki farklı anlamı karşılar hâle gelmiştir. Johanson’un kod kopyalama teorisine göre bu tarz kopyalar, “seçilmiş kopyalar” olarak adlandırılır. Seçilmiş kopyalar ise baskın dilin sadece belli yapı özelliklerinin kopya edilmesidir (2014: 33). Bunlar ses, anlam ve cümle düzeylerinde olabilir. Emine Yılmaz, Johanson’un kitabına yazdığı sunuş yazısında bu konuyu “anlam kopyalaması, ilişki dillerinde eş anlamlı gibi görünen, gerçekte yalancı eşdeğer denilebilecek kelime çiftleri nedeniyle oluşur.” diyerek açıklamıştır. Mesela Türkçede temel anlamı ile bir astroloji terimi olan “yıldız” kelimesinin “eğlence dünyası yıldızı” anlamındaki yan anlamı kazan-

28 Bundan sonra M.M.A. olarak kısaltılacaktır.

29 Hadis literatüründe Hz. Muhammed’in (S.A.V.) meselleri, “emsâlü’l-hadis” tabiriyle ifade edilir. Veciz konuşma özelliğine sahip olan Hz. Peygamber’in darbimesel hâlinde yaygınlaşan özlü sözleri mevcuttur. Bkz. Kandemir, M. Y. (2004). Mesel, 2. Bölüm: Hadis. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 297-299). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. Bu yüzden Arap dilinde çıkış yerlerine göre hadis kaynaklı olan meseller de söz konusudur. Bkz. Öz, F. (2015). *Arap emsâlinin oluşumunda âyet ve hadislerin etkisi (el-Meydâni’nin Mecma’u’l-Emsâl’i örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

30 Müslim, Selâm, 41; Ebû Dâvûd, Tıb, 15; Müslim, Selâm, 42; Buhârî, Tıb, 36; İbn Mâce, Tıb, 32. Bkz. (Özafşar ve diğerleri, 2013, C. 1, s. 665, 667, 670-672, 688).

31 Parantez içerisinde verilen rakamlar, atasözlerinin ilgili kitaptaki atasözü numaralarına işaret eder.

ması, İngilizce “star” kelimesindeki anlamın kopyalanması ile meydana gelmiştir (2014: 12). Burada Johanson’un kullandığı “aşırı ayrımlaşma” ve “yetersiz ayrımlaşma” terimlerine de değinmek gerekir. Mesela Türkçede kullanılan “al-” fiili, Almancada “nehmen”, “bekommen”, “kaufen”, “leihen” vs. gibi değişik fillere karşılıktır. Bu yüzden Almanya’da yaşayan Türkler, al- fiilini kullanırken Almanca’nın etkisiyle başına satın al-, ödünç al- gibi isimler eklerler (2014: 34). Bu ise Almanca açısından “aşırı ayrımlaşma”, Türkçe açısından “yetersiz ayrımlaşma”dır. Atasözünün kullanımında izlenen bu durum da Mardin Arapçası açısından “aşırı ayrımlaşma”, Türkçe açısından “yetersiz ayrımlaşma”dır.

4. 2. (الْأَفْرَعُ أَيُّنُ لَتَضْرِبُو مِنْ هُوْنِكُ يَطْنَعُ دَمَهُ)

(مِنْ أَيُّنُ لَتَضْرِبُ الْأَفْرَعُ مِنْ هُوْنِكُ يَطْنَعُ دَمَهُ)

Transkripsiyonu: əl-akra‘ ayn la-tədrīb-ū mən-hownak yəṭla‘ damm-ū.³²

Transkripsiyonu: Mən-ayn la-tədrəb əl-akra‘ mən-hownak yəṭla‘ damm-ū.³³

“Kelin başına neresinden vurursan vur oradan kanı çıkar.” şeklinde çevirebileceğimiz bu atasözü, M.M.A’nda iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

a. Kusurlu, savunmasız, güçsüz, zayıf ve mağdur kimseler için:

Herhangi bir yönden bir yetersizliği, eksikliği, açığı yahut kusuru olan kişi; yetersizliğinden, eksikliğinden, açığından veya kusurundan her zaman, herhangi bir yönden çok kolay bir şekilde zarar görebilir, olumsuz bir şekilde etkilenebilir. Buradaki anlamı ile çok genel bağlamlarda kullanılmaktadır.

b. Elden çıkacağı kesin olan maddî kayıplar için:

Herhangi bir gider karşısında ne kadar önlem alınırsa alınsın ne kadar kısıtlamalara gidilirse gidilsin gerçekleşecek bir maddî kayıp söz konusu ise maddî kayıp karşısında açık verecek olan kişi bundan kaçışın mümkün olmadığını ifade etmek için bu atasözünü kullanır. Bu kişi de genellikle evin ihtiyaçlarını temin etmekle mükellef olan aile reisidir. Buradaki zarar, özel olarak yaşanacak maddî kayıp dolayısı ile meydana gelmekte ve kişi mağdur olmaktadır. Bu kullanımla Türkçedeki “Akacak kan damarda durmaz.” (TDK; Aksoy I: 149; Albayrak: 788), “Olacakla öleceğe çare bulunmaz.” (TDK; Aksoy I: 2073) “Olacakla öleceğe çare yoktur.” (Albayrak: 14645, ayrıca bkz. Albayrak: 14644, 14641), “Korkunun ecele faydası yoktur.” (TDK; Albayrak: 12961, Aksoy I: 1860) atasözlerine yakın bir anlam ifade eder.

el-Meydânî’nin *Mecmau’l-Emsâl*’inde (مِنْ أَيُّنُ تَرْمِي الْأَفْرَعُ تَشْجُهُ) (el-Meydânî, 2002, C. 3: 325) şeklinde kayıtlı olan ve Türkçeye “Kelin başına neresinden vurursan vur, onu yaralarsın.” olarak aktarabileceğimiz bu atasözü için (يُضْرَبُ لِمَنْ عَرَّضَ أَعْرَاضَهُ لِلْعَائِبِ فَلَا يَسْتَتِرُ مِنْ ذَلِكَ بِشَيْءٍ) (el-Meydânî, 2002, C. 3: 325) açıklaması verilmiştir. Yani ayıp, kusur ve sırları konusunda karşısındakine malzeme vermiş olan

32 Cümle, yani dizim mantığı dikkat edilirse Türkçeye yakınlaşmıştır. Mardin Arapçasında genellikle bu formda kullanılır. Mardin Arapçasının cümle mantığı açısından da Türkçe-Arapça karşılaştırmalı çalışmalara konu edilmesi elzemdir.

33 Fasih Arapçada ve modern Arap lehçelerinde dizimi bu şekildedir. Mardin Arapçasında bu formu nadir kullanılır.

bir kimse artık ayıplanmaktan ve bunların yüzüne vurulmasından hiçbir şekilde kurtulamaz.³⁴ Türkçe- de birbirlerini tam olarak karşılama da yakın anlamda “Güvenme (inanma) dostuna, saman dol- durur postuna.” (TDK; Aksoy I: 1327, ayrıca bkz. Aksoy I: 1529; Albayrak: 9171), “İnanma dostuna, saman kor postuna.” (Albayrak: 10621) atasözleri örnek verilebilir.

Google arama motorunda bu atasözünü arattığımızda Kuveyt’te (وين ما تطق الأقرع يسيل دمه), Irak’ta (اي من اي مكان تمسك) (منين ما تمسك لقع يجعي دمو) Musul lehçesinde (منين متضرب الأقرع يسيل دمه) (رأس الأقرع يسيل دمه) Filistin’de (منين ما ضربت الأقرع سايل دمه) (من أين ضربت الأقرع بيجري دمه) (من أين ضربت الأقرع يسيل دمه) Lübnan’da (منين ما ضربت الأقرع بيسيل دمه) (من ابن ما ضربت الأقرع يسيل دمه) Cezayir’de (وين اضرب الأقرع يسيل دمه) (منين ما ضربت الأقرع يسيل دمه) Ürdün’de de bir haber sayfasındaki gazete makalesinde (2012) «أمثال كويتية» (أمثال كويتية). Ürdün’de de bir haber sayfasındaki gazete makalesinde (2010) «دولة الرئيس: وين» (وين ما ضربت الأقرع سال دمه) (فين ما ضربت الأقرع يسيل دمو) Filistin’de (منين ما ضربت الأقرع سايل دمه), Irak’ta (منين ما ضربت الأقرع يسيل دمه) (متضرب الأقرع الكاف بالمثلثة يسيل دمه) (المعنى: يضرب لسريع الانفعال) denilerek bir şeyler- den çok kolay etkilenen, gücenen, kırılan kişiler için söylendiği kaydedilmiştir (2011) (العتيق). Yine aynı sitede 183. atasözü olarak Ürdün’de (وين ما ضربت الأقرع يسيل دمه) (المعنى: يضرب للضعيف) (الذي تؤذيه أتفه المشكلات) denilerek en küçük sorunlardan bile zarar gören zayıf kimseler için kullanıldığı kaydedilmiştir (2011) (العتيق).

Ahmet Abdülhadioğlu’nun da *Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri* adlı kitabında Mardin’de kullanımını tespit ettiği bu atasözü, 271 numaralı atasözü olarak “İçinden çıkılması güç durumlar için söylenir.” (2019b: 114) şeklinde açıklanmış ve Mağrip Arapçasında kullanılan (مُنَائِنُ مَا ضَرْبَتُ الْأَقْرَعِ سَالُ دَمُهُ) (Dādūn, 2000: 328) şekli verilmiştir.

Türkçede de kullanılan bu atasözü, Albayrak’ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı kitabında “Ke- lin kafasının neresine vurursan oradan kan akar.” (Albayrak: 12165) şeklinde tespit edilmiş, anlamı ise “Güçsüz bir insan her çeşit kötülükten etkilenir.” şeklinde verilmiştir (Albayrak, 2009: 621). Türkiye Türkçesi ağızlarından derlenen, hangi bölgeden toplandıklarını ve hangi bölgede kullanıldıklarını ta- kip edebildiğimiz Ömer Âsım Aksoy başkanlığında hazırlanan *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve De- yimler I-II* adlı oldukça önemli kaynak kitapta ise bu atasözü mevcut değildir. Yine daha çok ağızlarda -özellikle Güneydoğu ağızlarında- kullanıldığını düşündüğümüz bu atasözü, bölge ağızlarını ilgilendirdiği için Ömer Âsım Aksoy’un *Atasözleri Sözlüğü-I* ve Türk Dil Kurumu’nun online *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’nde mevcut değildir.

el-Meydâni’de kel, kendi iradesi ile noksan, ayıp, kusur ve sırları hakkında karşısındakine koz verdiği için ayıplanıp kınanan -zarar gören de diyebiliriz- bir kimse olarak karşımıza çıkıyorken, bu- gün Mardin Arapçasında ve Türkiye Türkçesinde kel; kendi kelliğinden ötürü savunmasız, dolayısı ile başına gelecek dış tehlikeler karşısında da güçsüz, zayıf ve her zaman mağdur olup zarar görmeye meyilli bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern Arap lehçelerinde³⁵ de yaptığımız taramadan anladığımız kadarı ile kel, kendi iradesi ile sırları hakkında açık verdiği için değil, yine kelliğinin

34 Atasözünü anlamlandırma konusunda değerli fikirlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Ali Bulut’a ve Prof. Dr. Ahmet Ağırakça’ya sonsuz şükranlarımı sunarım.

35 Bundan sonra M.A.L. şeklinde kısaltılacaktır.

getirdiği savunmasızlık ve zafiyet yüzünden savunmasız=güçsüz=zayıf olarak algılanmakta ve dış etkilerden gelecek zararlara karşı açık ve oldukça hassas görünmektedir. Bu atasözünün kullanıldığı bağlamlara baktığımızda el-Meydâni'deki fasih şeklinden M.A.L. için bulduğumuz bu kısıtlı açıklamalara, M.M.A.'na ve Türkiye Türkçesine gelene kadar kele ve kelliğe bakış açısında iyimser yönde bir değişimin meydana geldiğini ve buna koşut olarak atasözünün farklı anlam ve bağlamlar kazanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak ilk anlamı ile M.A.L., M.M.A. ve Türkçede ortak olduğu kanaatine vardığımız bu atasözünün ikinci anlamı ile M.M.A.'na özgü olduğunu düşünmekteyiz. M.A.L.'nde "elden çıkacağı kesin olan maddî kayıpları önleyememe ve zarar görme" anlamını karşılayan bir kullanımının olup olmadığı bilginiz dâhilinde değildir. Türkiye Türkçesinde ise böyle bir anlamda ve bağlamda kullanımına denk gelinmemiştir.

4. 3. (الْحِنْطَةُ تَبْرُمُ تَبْرُمُ أَوْ تَجِي لِنَمِّ الرَّحَى)

(الْحِنْطَايَه تَبْرُمُ تَبْرُمُ أَوْ تَجِي لَعِنْدَ الرَّحَى)

Transkripsiyonu: əl-hənṭa təbrəm təbrəm uw təḡi la-səmmə'r-ṛaḥā.

Transkripsiyonu: əl-hənṭāyē təbrəm təbrəm uw təḡi la-ʿəndə'l-ṛaḥā.

"Buğday (tanesi), döner döner ve değirmenin ağzına (yanına) gelir." şeklinde çevirebileceğimiz bu atasözü, Mardin Arapçasında kullanıldığı anlam ve bağlamlarla en ilgi çekici örnektir diyebiliriz. Bunları kullanım sıklıklarına göre şöyle sıralayabiliriz:

a. Eğer sabredilirse her şey, özellikle de rızık, buğdayın değirmenin ağzına kadar gelip un olması gibi en güzel şekilde ait olduğu yere ulaşacaktır anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda Türkçedeki "Tekkeyi bekleyen, çorbayı içer." (Albayrak: 16738; Aksoy I: 2397; TDK), "Sabreden derviş, muradına ermiş." (Aksoy I: 2192; TDK; Albayrak: 15391, ayrıca bkz. Albayrak: 15393, 15394, 15397), "Bekle eşiği, bulasın ışığı." (Albayrak: 3273) atasözleri ile karşılanabilir. Honore de Balzac'ın "Beklemesini bilen her şey ayağına gelir." veciz sözü de bu bağlamdaki kullanımı desteklemektedir.

b. Zorluk ve sıkıntılar karşısında sabır gösterilmesi hâlinde işlerin kendiliğinden hallolup düzeleceğine ve gereksiz yere dert edilmemesi gerektiğine vurgu vardır. Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü-I*'de geçtiği gibi "Bir iş, koşullar neyi gerektiriyorsa o yönde gelişir; ne olacaksa o olur. Sen onun yürüyüşünü değiştiremezsin. Bundan dolayı şu, ya da bu biçimde yürümekte olmasına boş yere üzülme." (1988, C. 1: 331) anlamında kullanılmaktadır. Burada aslında "Her şey aslına dönecektir." (كل شيء يرجع الي اصله) düşüncesi hâkimdir. Dünya hayatının ve işlerinin geçiciliğine vurgu yapılarak kişi teselli edilmeye çalışılır. Değirmene giren buğday tanesinin de mutlaka una dönüşeceği düşünüldüğü için bu anlamla da kullanılmaktadır. Bu şekliyle Türkçede "İş, olacağına varır." (TDK; Aksoy I: 1582; Albayrak: 10902, ayrıca bkz. Albayrak: 10903, 10904) atasözü ile karşılanabilir.

c. İyi ya da kötü bir söz, döner dolaşır ait olduğu yere, yani sahibine bir şekilde geri döner. Bu anlamda Türkçedeki "Kem söz, kalp (kem) akça (akçe) sahibinindir." (Aksoy I: 1776; TDK), "Kem söz, kem (kalp) akçe sahibinindir." (Albayrak: 12187, ayrıca bkz. 3199, 8534, 9299, 9344, 11491, 11493, 13271, 13273), "Söz, sahibine batır." (Albayrak: 16084) atasözleri ile karşılanabilir.

d. Son olarak Türk Dil Kurumu'nun online *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde geçtiği gibi “Bir kişi ne kadar farklı yerlerde yaşarsa yaşasın, ne kadar farklı işlerle uğraşırsa uğraşsın, bağlı bulunduğu çevreye veya işe dönmek zorunda kalır.” anlamı ile, yani “Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkânıdır.” (TDK), “Tilkinin dönüp (dolaşıp, gezip) geleceği yer, kürkçü dükkânıdır.” (Albayrak: 16881), “Tilkinin dönüp (gezip, dolaşıp) geleceği yer, kürkçü dükkânıdır.” (Aksoy I: 2419) anlamlarında kullanılmaktadır.

Bu atasözü, el-Meydâni'nin *Mecmau 'l-Emsâl*'inde “el-muvelledûn”³⁶ başlığı altında (الْحَبَّةُ تَدُورُ وَإِلَى الرَّحَا تَرْجَعُ) (el-Meydâni, 2002, C. 1: 564) şeklinde kaydedilmiştir.

Muallim Nâci de *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri Sânihâtü 'l-Arab* adlı derleme eserinde bu atasözünü (الْحَبَّةُ تَدُورُ وَإِلَى الرَّحَى تَرْجَعُ) şeklinde kaydedip “Dane döner dolaşır değirmene gelir.” olarak Türkçeye çevirmiş ve Osmanlı Türkçesinde bu mesel için “Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkânıdır.” atasözünün kullanıldığını ifade etmiştir (2002: 24).

Abdülhadioğlu, *Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri* adlı kitabında 843. numarada değerlendirdiği bu atasözünü, “Her şeyin aslına ve özüne ve olması gereken yere döneceğini ifade etmek için söylenir.” (2019b: 232-233) şeklinde açıklamış ve lehçelerdeki benzer atasözlerini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

el-Mustatraf: (الْحَبَّةُ تَدُورُ وَإِلَى الرَّحَى تَرْجَعُ) (el-Ebşîhi, 1998: I/106)

Suriye: (القمحة بتدور بتدور و بترجع غ الطاحون) (ed-Dâye, 2005: 723)

Irak: (الله يجيب الحبة عالرحى),

(لا بد ما تجي الحبايى إيتم الرحا) (ed-Debbâğ, 1956: I/65 ve II/350)

Mağrip: (يُدُورُ الزَّرْعُ حَتَّى يُدُورَ وَ يَرْجَعُ أَعْيُنَ الرُّحَا) (Dâdûn, 2000: 385)

Bugün bu atasözü, M.A.L.'nde Mardin'de en az kullanılan anlamla yani, “Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkânıdır.” anlamında kullanılmaktadır. Tespit ettiğimiz diğer anlamlarla M.A.L.'nde kullanılıp kullanılmadığı ise araştırılmaya muhtaçtır.

Bu atasözünün Türkçedeki kullanımına baktığımızda *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*'den Silifke-İçel'de “Tanenin döne dolaşa geleceği yer değirmendir.” (Aksoy, 2009: 82) biçimiyle kullanıldığını tespit edebilmekteyiz. Ancak anlamı ve hangi bağlamlarda kullanıldığı konusunda maa-lesef bu önemli sözlükte herhangi bir bilgi mevcut değildir. Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı kitabında 16472 numaralı atasözü olarak yine aynı şekilde “Tanenin döne dolaşa geleceği yer değirmendir.” olarak kaydedilen bu atasözü, “Bir ürün er geç gerekli olduğu yer için kullanılır.” (2009,

36 Müvelled meseller; kadim mesellerden ayrılan, dili bozulmuş olduğu için lafızları delil olarak kabul edilmeyen ve melez Arapların (muvelledûn) ürünü olan mesellerdir. Bunlar belli lehçe, yer, şehir ve bölgeye has yerel meseller olup i'rab ve gramer kurallarına göre söylenmedikleri için melhûn, yani hatalı meseller olarak bilinir ve bu şekilde korunurlar. Detay için bkz. Durmuş, 2004, s. 295; Yazıcı, 2003, s. 30. Ayrıca bkz. Uzun, T. (2003). *Arap dilinde meseller (atasözleri)*. HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. V, 159.

s. 815) şeklinde açıklanmıştır. Bu atasözünün M.M.A.'nda böyle bir anlamda kullanımına tesadüf edilmemiştir. Bu anlamla Türkiye Türkçesinin bölge ağızlarına münhasır görünmektedir.

Sonuç

Temelleri oldukça eskiye ve köklü ilişkilere uzanan Türkçe-Arapça dil ilişkileri, bugün Anadolu'da konuşulan Arapça lehçeler ile aynı coğrafyada, ancak farklı bir boyutta ve daha yoğun ilişkiler çerçevesinde devam etmektedir. Dilbilimsel sınırlar, siyasal sınırlar kadar keskin olmadığı için Türkiye'nin Doğu Akdeniz kıyıları ve Güneydoğu Anadolu hattı boyunca, batıdan doğuya doğru Suriye yerleşik, Suriye Bedevî ve Mezopotamya (Anadolu-qeltu) olarak adlandırılan ve üç ayrı koldan gelişen Arapça lehçeler, bir yandan baskın dil Türkçe ve ağızları ile bir yandan yerel dillerle bir yandan da sınırda olmalarından dolayı göç, akrabalık vs. gibi etkenlere bağlı olarak Suriye ve Irak Arapçaları ile temas hâlinde dirler.

Anadolu Arap lehçeleri içerisinde Mardin Arapçası, dil özellikleri bakımından 1950'ye kadar Irak'ta yaşamış olan Yahudi ve Hristiyan topluluklar tarafından konuşulan yerleşik tipli eski bir dilbilimsel katmanın ağız özelliklerini devam ettirdiği için Irak Arap lehçelerinin bir uzantısı ve büyük Mezopotamya lehçe bölgesinin bir parçası olarak kabul edilerek "Mezopotamya Arapçası" ya da diğer bir adlandırmayla "Anadolu qeltu lehçeleri" grubuna dâhil edilir. Mardin Arapçası, ayrıca Suriye Arap lehçe bölgesinin uzantısı olan diğer iki Anadolu Arap lehçe bölgesi arasında lehçeler arasındaki sürekliliği sağlayan geçiş noktasında bulunmakla ve Irak Arap lehçelerinin uzantısı olan kendi grubu içerisinde dil özelliklerini koruyan en arkaik, en klâsik ve en muhafazakâr lehçe olmakla dilbilimsel açıdan merkezî bir önem arz etmektedir. Bu anlamda Mardin Arapçasının genellikle gözden kaçırılan Türkçe-Arapça dil ilişkilerinde sınır komşusu olan Irak ve Suriye arasındaki güncel "aracı dil" rolüne de dikkat çekilmiştir.

Mardin gibi dil geçişlerinin gün içerisinde yoğun bir şekilde yaşandığı ve dilbilimsel temasların canlı olarak takip edilebildiği bölgeleri tek bir açıdan değerlendiremeyeceğimiz yukarıda Türkçe-Arapça dil ilişkileri kapsamında ve atasözleri bağlamında yaptığımız anlambilimsel inceleme ile örneklendirilmeye çalışılmıştır. İşin içerisine bölgede konuşulan ve etkileşim içerisinde olunan diğer yerel dillerden Kürtçe ve Süryanice de girince konunun daha geniş kapsamlı dil ilişkileri açısından ele alınmayı bekleyen, görünenden daha derin ve karmaşık yönlerinin olduğu açıktır. Bu yüzden disiplinler arası çalışmak, dil katmanlaşmasının mevcut olduğu ve dillerin iç içe geçtiği böylesi bölgeleri anlama açısından bilimsel bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Arkaik birçok hazineyi hâlâ atasözleri ile dil hafızasında yaşatan Mardin Arapçası, atasözleri söz varlığı açısından Fasih Arapça, modern Arap lehçeleri -ki bunlar arasında en çok temasta olunan Irak ve Suriye Arapçaları oldukça önemlidir- ve Anadolu Arap lehçeleri ile karşılaştırılmalı anlambilimsel çalışmalara konu edilmelidir. Bunun dışında Anadolu'da konuşulan Arap lehçeleri, atasözleri söz varlığı açısından mutlaka kendi aralarında da karşılaştırılmalı olarak çalışılmalıdır.

Arapça lehçelerle coğrafi, siyasal, kültürel ve yazınsal bir bağı olmayan ve sözlü yoldan hayatiyetini devam ettiren Mardin Arapçasında yüzyıllardır süren yoğun ve derin ilişkiler dolayısıyla Türk-

çenin etkileri ses, biçim, sözcük ve cümle düzeylerinde açık bir şekilde izlenebilmektedir. Mardin Arapçasının dilsel özellikleri, teorik olarak ortaya konmuş ve Türkçenin Mardin Arapçasına etkileri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu konu henüz, derli toplu ve müstakil olarak ele alınıp değerlendirilmemiştir. Özellikle Mardin Arapçasının cümle yapısı çalışılmayı bekleyen konular arasındadır.

Bu çalışmada sözlük taramalarımız neticesinde Mardin Arapçası atasözlerinin standart Türkçedeki atasözleri dışında Anadolu’da kullanılan yerel atasözleri ile -özellikle Gaziantep bölgesi ile- oldukça fazla ortak paydalarının olduğu görülmüş ve Mardin Arapçasının bu yönü ile de karşılaştırmalı çalışmalara konu edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu husus, Mardin’in Anadolu kültürü ile olan kuvvetli yanını ve bağımlı göstermesi açısından önemlidir.

Mardin Arapçası etkileşimde olduğu dillerden kopyaladığı dilsel malzemeyi çeviri yoluyla dile katmakla, yani daha çok anlam kopyaları yapmakla ön plana çıkmakta ve iletişim sağlama işlevini yerine getirmektedir. Ancak bu iletişim sağlama işlevi coğrafi, toplumsal, psikolojik belirleyicilere göre değişkenlik arz etmektedir. Bunun mahiyeti ise ancak yapılacak çeşitli toplum dilbilimsel çalışmalarla detaylı bir şekilde ortaya konabilecektir.

Mardin Arapçası eğer disiplinler arası karşılaştırmalı ve dilbilimsel bakış açılarını kendisinde top-
layan çalışmalarla ele alınırsa bütün yönleriyle değerlendirilmiş ve mahiyeti nesnel bir şekilde ortaya
konmuş olacaktır.

Kaynakça

- Abdülhadioğlu, A. (2019a). Dilsel ve kültürel özellikleri bakımından Mardin Arapça lehçesi. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 4(1), 3-22.
- _____. (2019b). *Sözlü kültür bağlamında Mardin Arapça atasözleri*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Acat, Y. (2016). Mhallemî lehçesinde kullanılan atasözü ve deyimlerin fasih Arapçada kullanılan atasözü ve deyimlerle mukayesesi. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 694-704.
- _____. (2017). Mhallemî lehçesinde kullanılan atasözü ve deyimlerin Siirt Arapçasında kullanılan atasözü ve deyimlerle mukayesesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 62, 245-254.
- _____. (2018). Anadolu’da konuşulan Arap diyalektleri üzerine Avrupa ve Türkiye’de yapılan çalışmalar. *Turkish Studies*, 13(5), 29-44.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Tezcan Aksu, B. (2009). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Akar, A. (2010). Türkçe-Arapça arasındaki sözcük ilişkileri. *Karadeniz*, 8, 9-16.
- Aksan, D. (2009a). *Anlambilim anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi* (4. bs.). Ankara: Engin Yayınevi.
- _____. (2009b). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim* (5. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. Â. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ö. Â., Dilçin, C., Acarlar, K., Tolluoğlu, M., Kutlar, P., Püsküllüoğlu, Y. & Şener, N. (2009). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler I-II* (4. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Gamze MUTLU
TÜRKÇE-ARAPÇA DİL İLİŞKİLERİNE TARİHSEL VE GÜNCEL BİR BAKIŞ:
MARDİN ARAPÇASI ATASÖZLERİ ÖRNEĞİ

- Alp, M. (2011). Farklı iki açıdan Arapça: Fusha ve avamca. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 87-110.
- Arslan, A. (2018). Türkiye’de Arap lehçeleri araştırmaları ve öğretilmesi konusunda olumsuz yaklaşımın nedenleri. *Social Sciences Studies Journal*, 4(14), 496-505.
- Avram Galanti (2004). Türkiye ve Sâmî dilleri. (N. Ceviz & M. Yıldız, Haz.). *Nüsha*, 4(15), 97-106.
- Aytaç, B. (1994). *Arap lehçelerindeki Türkçe kelimeler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Bergstrasser, G. (2006). *Sâmî dilleri tarihi* (H. Kılıç & E. Tanrıverdi, Çev.). İstanbul: Anka Yayınları.
- Buran, A. & Çak, B. Y. (2019). *Türkiye’de diller ve etnik gruplar* (2. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Durmuş, İ. (2004). Mesel. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 293-297). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eker, S. (2008). Türk dili tarihinde bir dilbilimsel temas bölgesi olarak Diyarbakır. B. Yediyıldız & K. Tomenendal (Ed.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır* içinde (s. 91-110). Ankara: Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- _____. (2010). Türkçe-Farsça dil ilişkilerinde anlam kopyaları üzerine notlar. N. Güngör Ergan, E. Burcu & B. Şahin (Ed.), *Prof. Dr. M. Cihat Özönder’in Anısına Sosyoloji Yazıları I* içinde (s. 197-211). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- el-Meydâni (2002). *Majma’ al-amthâl* (C. I-IV). (ed-Duktûr Cân ‘Abdullâh Tumâ, Neş.). Beirut, Lebanon: Dar Sader Publishers.
- Fady, G. A. G. (2017). Mısır Arapçasında Türkçe unsurlar. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2(1), 1-20.
- Grigore, G. (2017). Fushâ Arabic vocabulary borrowed by Mardini Arabic via Turkish. M. Sartori, M. E. B. Giolfo & P. Cassuto (Ed.), in *Approaches to the History and Dialectology of Arabic in Honor of Pierre Larcher* (pp. 435-450). Leiden-Boston: Brill.
- Jastrow, O. (2006a). Arabic dialects in Turkey-towards a comparative typology-. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 16, 153-164.
- _____. (2006b). Anatolian Arabic. *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics* (pp. 87-96). Leiden: Brill.
- _____. (2015). The position of Mardin Arabic in the Mesopotamian-Levantine dialect continuum. L. Edzard (Ed.), Offprint from *Arabic and Semitic Linguistics Contextualized A Festschrift for Jan Retsö*, 177-189.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (2. bs.). (N. Demir, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. (1998). Code-copying in İrano-Turkic. *Language Sciences*, Vol. 20, No. 3, 325-337.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koçak, İ. (1991). Arap atasözleri. *DTCF Dergisi*, 35(1), 171-179.
- Kuş, B. & Akdağ, S. (2012). Bazı Arap lehçelerinde kullanılan Türkçe sonekler üzerine yeni bir inceleme. *Turkish Studies*, 7(1), 1567-1582.
- Muallim Nâci. (2002). *Arap edebiyatında deyimler ve atasözleri, sânihâtü’l-Arab* (3. bs.). (Ö. H. Özalp, Haz.). İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi.
- Özafşar, M. E., Ünal, İ. H., Ünal, Y., Erul, B., Martı, H., Demir, M. (Ed.). (2013). *Hadislerle İslam* (2. bs.). (C. 1). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim adresi: <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/indexarama.php>

Gamze MUTLU
TÜRKÇE-ARAPÇA DİL İLİŞKİLERİNE TARİHSEL VE GÜNCEL BİR BAKIŞ:
MARDİN ARAPÇASI ATASÖZLERİ ÖRNEĞİ

- Özezen-Yüceol, M. (2016). Çukurova Arapçasına Türkçeden geçmiş fiil kökleri. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 195-214.
- Prochazka, S. (2005). The Turkish contribution to the Arabic lexicon. E. A. Csato, B. Isaksson & C. Jahani (Ed.), in *Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic* (pp. 191-202). London-New York: RoutledgeCurzon.
- _____. (2009). Turkish loanwords. Kees Versteegh (Ed.), in *Encyclopaedia of Arabic Language and Linguistic* (Vol. IV, pp. 589-594). Leiden: Brill.
- Şayır, M. (2017). *Mardin'de konuşulan Arapça lehçenin sesbilgisi biçimbilgisi ve sözdizimi bakımından incelenmesi* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Taşgılı, A. (2010). Talas savaşı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, s. 501). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzun, N. E. (2014). Dillerin toplumdilbilimsel statüleri ve Türkiye'deki diller. V. D. Günay & S. Aslan Karakul (Ed.), *Zeynel Kiran'a armağan* içinde (s. 29-51). İstanbul: Papatya Bilim.
- Yazıcı, N. (2003). *Atasözleri ve deyimler*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- أمثال كويتية [Emsâlu'l-Kuveytiyye]. (2012, 12 Temmuz). Erişim adresi: <https://www.alanba.com.kw/ar/variety-news/entertainment/>
- !!! دولة الرئيس: وين ما ضربت الاقرع سال دمه!!! (2010, 20 Temmuz). Erişim adresi: <http://www.jordanzad.com/index.php?page=article&id=18801>
- العتيق. (2011, 5 Temmuz). أمثال شعبية مقارنة 4 / المغرب - فلسطين - العراق. Erişim adresi: <https://montadajbala.ahlamontada.net/t907-topic#5271>
- العتيق. (2011, 14 Haziran). أمثال شعبية مقارنة / المغرب - الأردن. Erişim adresi: <https://montadajbala.ahlamontada.net/t851-topic#top>

Kaynak Kişiler

- KKI: Mükrim Sabaz, 25.10.1943, Mardin.
- KKII: Huri Elkatmış, 01.01.1946, Mardin.
- KKIII: Burhan Mutlu, 07.12.1959, Mardin.
- KKIV: Necla Mutlu, 20.12.1970, Mardin.
- KKV: Vecihe Ayanoğlu, 01.01.1948, Mardin.
- KKVI: Cemil İnan, 01.02.1956, Mardin.
- KKVII: Mehtap Elkatmış, 03.06.1975, Mardin.
- KKVIII: Remziye Babur, 01.01.1952, Mardin.
- KKIX: Zekiye Tatlıdede, 01.08.1963, Mardin.
- KKX: Nureddin Tatlıdede, 01.01.1940, Mardin.
- KKXI: Raziye Bağcı, 28.07.1961, Mardin.